

COVID-19 Pandemisinde Cerrahi Hemşirelerinin Karşılaştıkları Etik Sorunlar

Ethical Issues Faced By Surgical Nurses In The Covid-19 Pandemic

Çiğla ARSLANKILIÇ¹, Selda RIZALAR²

Makale Türü: Derleme

ÖZET

Giriş: Dünyada ilk kez Çin’de sebebi açıklanamayan şiddetli akut solunum sendromu olarak tespit edilen SARS-CoV-2 virüsünün sebep olduğu bulaşıcı olan solunum yolu hastalığı sebebiyle 2019 Aralık ayında pandemi ilan edilmiştir. Hastalığın farklı ilerleyen klinik prognozunun olması, görüldüğü yaş gruplarının değişkenlik göstermesi, hızla yayılması, birçok çalışmada hemşirelerin kendi sağlıkları ve ailelerinin sağlıkları için endişe duymalarına rağmen, mesleki risklerin hasta ve ölüm sayılarının her geçen gün artması dolayısıyla hastanelerde iş yükü artmış ve sağlık çalışanları risk altında görevlerine devam etmiştir. Artan iş yükü ile birlikte sağlık çalışanları hem hemşirelik bakımı uygulamaları hem kendi sağlıklarını korumaya devam ederken savunmasız gruplara karşı yaklaşımlar ve etik sorunlar gündeme gelmiştir. **Amaç:** Bu derlemede pandemi yönetim sürecinde hastalara doğrudan bakım veren cerrahi hemşirelerinin karşılaştığı etik sorunlara ilişkin incelemeler yer almaktadır. **Yöntem:** Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması kullanılmıştır. Literatürde yapılan taramalarda “covid, salgın, pandemi, cerrahi hemşirelik, etik” anahtar kelimeleri ile arama yapılmıştır. Bulgular: Pandemi sürecinde yaşanan etik sorunlar için; literatürde farkında olarak görev bilinci ve özveri ile çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Sonuç: Cerrahi hemşireler, pandemi sürecinde sağlık, iş güvenliği ile psikososyal tehlikeler açısından ciddi risk altında olan bir meslek grubundadır. Cerrahi hemşireler; zarar vermeme-yararlılık, özerklik/ bireye saygı, mahremiyet ve sır saklama, adalet ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda mesleki rol ve sorumluluklarını yerine getirmelidir. Olumsuz etkileri en aza indirebilmek, etik sorunlara yönelik en doğru adımları atabilmek için; COVID-19 pandemisine yönelik uluslararası düzeyde etik rehberler oluşturulması gerekir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Cerrahi, Etik, Hemşire

SUMMARY

Introduction: A pandemic was declared in December 2019 due to the contagious respiratory disease caused by the SARS-CoV-2 virus, which was first detected in China as an unexplained severe acute respiratory syndrome. Due to the different clinical prognosis of the disease, the variability of the age groups, its rapid spread, and the increase in the number of patients and deaths day by day, the workload in hospitals has increased and healthcare professionals continued their duties under risk. With the increasing workload, while healthcare professionals continue to protect their own health and nursing care practices,

approaches to vulnerable groups and ethical problems have come to the fore. **Purpose:** In this review, there are reviews about the ethical problems faced by surgical nurses who provide direct care to patients during the pandemic management process. **Method:** In this study, literature review, one of the qualitative research methods, was used. In the literature search, a search was made with the keywords "covid, epidemic, pandemic, surgical nursing, ethics". **Findings:** For ethical problems experienced during the pandemic process; Many studies in the literature reveal that although nurses are concerned about their own health and the health of their families, they are aware of the occupational risks and work with a sense of duty and devotion. **Conclusion:** Surgical nurses are in a professional group that is at serious risk in terms of health, occupational safety and psychosocial hazards during the pandemic process. surgical nurses; should fulfill their professional roles and responsibilities in line with the principles of not harming-usefulness, autonomy/respect for the individual, privacy and confidentiality, justice and equality. In order to minimize the negative effects and to take the right steps towards ethical problems; International ethical guidelines should be established for the COVID-19 pandemic.

Keywords: COVID-19, Surgery, Ethics, Nurse

GİRİŞ

İlk kez Çin'in Wuhan kentinde rapor edilen (COVID-19), şiddetli akut solunum yolu sendromu olup SARS-CoV-2 virüsünün neden olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. COVID-19 tanısı kesinleşmiş hastaları tanımlayan bir raporda, inkübasyon süresi ortalama dört gün olarak bildirilmiştir. Bilinen koronavirüslerle (örneğin; MERS-CoV, SARS-CoV) yapılan çeşitli araştırmaların verilerine göre ise, 14 güne çıkabilmektedir (1). Hastalıkta özellikle solunum sistemini olmakla birlikte immün sistem, kardiyovasküler sistem, böbrek ve diğer sistem tutulumları söz konusudur. En sık görülen belirti ve bulgular, aralıklı veya sürekli seyredabilen yüksek ateş, öksürük, yorgunluk ya da nefes darlığı ve miyaljidir. Ayrıca solunum ve dolaşım yetersizliğine bağlı olarak mortalite oranı yüksektir (2).

COVID-19 virüsünün bulaşma şekli; insandan insana damlacık yolu ile ve direk temas ile olmaktadır. Virüs kişilere damlacıkların

Yayıldığı yüzey ile teması sonrasında virüsün giriş kapılarından burun, ağız ya da göz yolu ile bulaşabilmektedir. Bazı çalışmalarda patojene maruz kalan kişilerden alınan anal swablarda COVID-19 virüsü olduğu saptanmış, virüsün fekal-oral yolla da bulaşabileceği bildirilmiştir. COVID-19 tanılı hastalarda, virüsün enfektivitesi, patogenezi ve tanımlanan semptomların şiddeti değerlendirilerek ve kanıt temelli bakım rehberleri esas alınarak holistik hemşirelik bakımı verilmesi gereklidir. Diğer yandan hemşirelerin kendi sağlığını korumak adına da kanıt temelli rehberler ile bakım vermeleri uygundur (3).

Özellikle cerrahi hemşireler, pandemi sürecinde rutin cerrahi hasta bakımı uygulamalarını sürdürmekle birlikte ekip ile iletişim sağlanması, ameliyathane düzeninin sağlanması, hastane içi triajının değerlendirilmesi için multidisipliner ekip içerisinde görev almaktadırlar. Ameliyathane çalışanları bulaşıcı hastalıklarla temas açısından yüksek risk altındadırlar (4,5). Personelin

ameliyathaneden COVID-19 bulaşma riskinin yüksek olduğu ayrıca hastalığın personelin psikolojik durumunu da etkilediği bildirilmiştir (5-7). Pandemiye daha az sayıda personelle çalışmak, uzun vardiya süreleri, ekipman yetersizlikleri, temel ihtiyaçlarını karşılayamama, yorgunluk, hemşirelerin kaygısını artırmaktadır (8-11). Hemşireler pandemi sırasında sağlık bakımı verirken zor koşullar altında hasta haklarını koruyarak etik ilkeleri dikkate alarak bakım vermeyi sürdürmeye çalışmaktadırlar. Cerrahi süreçte bakım verme sorumluluğu olan hemşirelerin, temel etik ilke olan insana saygı çerçevesinde çalışmaları oldukça önemlidir. İnsana saygı hasta haklarını içerir. Bunlar bilgilendirilme, güvenli bakım alma, karar vermede özerklik, mahremiyet, özel bilgilerin saklanması hakkıdır (11).

Etik Kavramı ve Etik İlkeler

Etik kavramı; hayatın her alanında birey ve toplumun iletişim ve etkileşimlerini sürdürürken diğer bireyleri etkileyen eylem ve sonuçların olduğu düşünme süreçleri ile ilişkili bir kavram olarak açıklanmaktadır (12). Hemşirelikte etik kavramı, etik sorunlar karşısında mesleki anlamda doğru olanı uygulamaya, değerlere uygun olarak doğru olana karar verebilme ve bunu uygulayabilme eylemi olarak ifade edilebilir (13). Hemşirelerin görevlerini yaparken; zarar vermeme-yararlılık, özerklik, mahremiyet ve sır saklama, adalet ve eşitlik etik ilkelerine uymaları gerekir (14).

Zarar vermeme-yararlılık ilkesi, hemşirelik girişimleri sırasında hastaya, her şeyin üstünde

yararlı olmayı öngören bir ilke olarak ifade edilebilir. Zarar vermeme ilkesi başkalarına zarar verebilecek eylemde bulunmama yükümlülüğüdür. Hemşirelik bakımında zarar vermeme ilkesi, hastaya uygulanan girişimlerde ve sağlık bakım ortamında hastanın güvenliğini sağlamayı gerektirir. Hemşire insan hayatını en yüce değer bilir, bireylerin zarar görmesini önler, bütüncül yaklaşımla bakım verir, güvenliği sağlar, riskleri en aza indirir, bireylerin tıbbi uygulamalar, araştırmalar nedeniyle zarar görmelerini önler. Hemşire savunucu rolü ile yararlılık ilkesini uygulamaktadır. Bu rol cerrahi hemşiresinin sahip olduğu rollerin belki de en önemlisidir. Cerrahi hemşiresi bu amaçla anestezi ve cerrahi işlemle ilgili tüm girişimleri dikkatle izlemeli, gereksinimleri belirlemeli, işlem sırasındaki gelişme ve değişiklikleri izlemeli ve değerlendirmelidir. *Özerklik*, tıbbi bir müdahale sırasında hastanın kişisel haklarına önem gösterilmesi ve tıbbi karara katılımının sağlanmasını gerektirir. İlkenin etik yükümlülükleri bireye saygıyı göstermek, gerçeği söylememe ve zor kullanma gibi olumsuz ilişkilerden kaçınmak, hasta bakımında ve araştırmalarda hastanın karar sürecine katılımını sağlamak gibi pozitif yaklaşımları içerir. Bu ilke hastanın gereksinimlerine, inanç ve değerlerine saygı göstermeyi ve birey/aileye yeterli ve anlaşılır bilgi vermeyi, tedaviyi reddetme hakkına da saygı göstermeyi içerir (15).

Mahremiyet ve sır saklama ilkesi hastanın bedenini ve kendisiyle ilgili tıbbi kayıtlarını istediği ve izin verdiği kadarıyla paylaşmak

olarak ifade edilmektedir. Sağlık bakım hizmetlerinde bilgisayar kullanımı bilgiye ulaşmayı kolaylaştırdığından gizlilik konusunda endişeler ortaya çıkmıştır. Sadece hasta bakımını sağlamaya yönelik konularda kişisel bilgilere ulaşılabilir. Hastaya ilişkin bilgiler herkese açık ortamlarda paylaşılmamalıdır. Gizliliğin sağlanması için gerekenler; hastaya ait tıbbi, mali, sosyal ya da demografik bilgiler, hastalığa ait araştırma bilgileri ve bilgiyi kullanan sağlık personeline ilişkin bilgilerdir. Hastaya ilişkin bilginin gizliliği dışında fiziksel gizliliğin sağlanması da önemlidir. Hastalar cerrahi hazırlık döneminde, işlem sırasında ve ayılma ünitesinde kendi mahremiyetlerini korumada yetersiz kalabilirler. Hemşireler, bakım sürecinde hastanın mahremiyetinin korunması için özenli olmalıdırlar. *Adalet ve eşitlik ilkesi*, bireylere eşit ve adil davranılmasını ifade eder. Sağlık etiği açısından adalet bireylerin sağlık bakım hakkı ve sağlık hizmetlerinin nasıl ve ne şekilde sunulacağına odaklanmaktadır. Sadakat ilkesi hemşire-hasta ilişkisi içindeki bağlılığı kapsar ve bu ilke ile verilen sözün tutulmasıyla güven ortamı sürdürülür ve hasta ile iş birliği sağlanır (15).

Amerikan Hemşireler Birliği ve Uluslararası Hemşireler Konseyi'nin 2015 yılında hemşirelik etik kodlarını; hemşirelerin ilk görevini, hastaya, aileye ve topluma hemşirelik bakımı vermek olarak yayınlamıştır. Ayrıca; Amerikan Hemşireler Birliği Etik Kodlarında hemşirelerin kendi sağlık ve kendi güvenliklerini geliştirmekle sorumlu olduklarını da ifade edilmiştir. Hemşirelikte

etik ilkeler, evrensel etik ilkeler olup hemşirelere meslekleri uygulamaları için birer rehber niteliğindedir. İfade edilen etik kodlar hemşirelerin etik yükümlülüklerini açıklamaktadır. Kendilerini ve yakınlarını koruma hakları olan hemşireler bakım sürecini yönetirken sorumluluklarını yerine getirmekte zaman zaman sağlık sisteminde yetersizliklerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Böyle durumlarda etkin ve yeterli hasta bakımı verme yükümlülüğü ile kendi sağlığına dikkat etme arasında dengeyi korumaya çalışmaktadırlar (16).

COVID-19 Pandemisi ve Etik

Pandemi durumunda etik söz konusu olduğunda tıp literatüründe, sınırlı tıbbi kaynakların adil dağıtımı ve tıbbi yararlılık konusu, triyaj kararları, özellikle yaşlılara ve savunmasız hastalara yönelik uygun olmayan yaklaşımlar ve tedaviye hiç başlamama ya da başlanmış tedavileri kesme şeklindeki kararlar, hemşirelere yönelik riskler ve risk yönetimi esasları öncelikli konuları oluşturmaktadır. Bu süreçte etik ilkeler olan bireysel özerklik, mahremiyet, eşitlik, özgürlük, adalet kavramları incelenmelidir (17-18).

Pandemi ile birlikte hastanelerde etik bir sorun olarak sınırlı olan kaynakların adil olarak nasıl dağıtılacağı gündeme gelmiştir. Sağlık kurumu yöneticileri sınırlı kaynakları etkin kullanma ve adil dağıtım konusunda yönetim zorluğu çekmektedir. Bu nedenle, sınırlı kaynakların dağıtımında öncelik yoğun bakım ünitelerinin gereksinimlerinin karşılanmasına verilmiştir. Bu yaklaşım acil cerrahi müdahale gereken

hastalar açısından kritik durumları beraberinde getirmiştir (19).

Adalet ilkesi bakımından sınırlı kaynakların eşit ya da hakkaniyetle kullanılması önemli bir konudur. Bu süreçte sağlık hizmetinden yararlanmada sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerin eşitsizlik oluşturmasının da önüne geçilmelidir. Sınırlı olan kaynakların dağıtımında faydacı kararlar alınmalı, öncelik verilecek hastalar için protokoller oluşturularak uygulayıcıların karar verme süreci kolaylaştırılmalıdır. Pandemi sürecinin yönetimi sınırlı kaynakları adil dağıtmakla kalmayıp hastaların mahremiyetine saygı duyulmasını da kapsamalıdır. Pandemi sürecinin yönetiminde hastalığın yayılmasının önlenmesi bakımından hastalıkla ilgili epidemiyolojik verilerin kayıtları dikkatle tutulmalı ve takip edilmelidir bunula birlikte hasta mahremiyetinin korunması adına hastaya ait kişisel bilginin gizliliği korunmalıdır (20).

Pandemi sürecinde ameliyathanelerde kritik hastaların bakımında etik değerler güvenlik gereklilikleri ile çatışabilmekte, hasta bakımını tam olarak karşılayamama ve bununla baş etme beklentileri duygusal sorunlara neden olabilmektedir. Pandemi sürecinde ortaya çıkan etik problemlerin çözümünde her zaman, insan haklarının temelini oluşturan insan onurunun korunmasına yönelik hemşirelik etiği göz önünde bulundurulmalıdır. Etik ilkeler sadece tıbbi girişimlerde değil, protokoller oluşturulurken ve pandemi süreci ile ilgili sağlık politikalarının belirlenmesinde de temel oluşturmalıdır. Değerlendirme sürecinde

hastaya etik ilkelere uygun hemşirelik bakımı sağlanmalıdır (21).

COVID-19 ve Hemşireler için Etik Sorunlar

Hemşireler, sağlık bakım hizmetlerinin sunumunda her zaman önemli bir rol oynamıştır. Ancak özellikle afet ve pandemi dönemlerinde hemşireler daha fazla riske maruz kalmakta ve riskli koşullarda sınırlarını zorlayarak çalışmalarını sürdürmektedir. Bir salgın sırasında çalışmak hemşireler için zorlayıcı bir deneyim olmaktadır (22). COVID-19 salgını sırasında sağlık hizmeti verenler için kişisel koruyucu ekipman eksikliği gibi durumda, hemşireler hasta bakımını sağlamak için kendi sağlıklarını riske atabilmektedirler. Bu nedenle hemşireler, acil durumlarda ve kriz durumunda bakım verirken kendilerini güvensiz ve daha yüksek risklere maruz kalmış hissedebilirler, mesleki, yasal ve manevi desteğe ihtiyaç duyabilirler. Hemşireler ve beraberinde hastalar, aileler ve arkadaşlar dahil olmak üzere etik zorlukların hemşireleri farklı şekillerde etkilemesi muhtemeldir; sınırlı kaynakların dağılımı ve hemşirelerin hasta ve aileleriyle ilişkilerinin doğasında değişim etkisi gösterir (23).

Hemşirelik mesleği, birey ve toplumun iyilik halini sağlamak ve sürdürmek amacıyla bilim ve sanata dayalı kuramsal ve uygulama içerikli tekniklerle, kişilerarası etkileşimi içeren karmaşık bir sağlık disiplini olduğu için bakımın her aşamasında etik ilkelere uyulması önemlidir. Hemşirelik etiği, hemşirelik uygulamalarında; insan onuru, dürüstlük değerlerini ön planda tutarak etik karar verme

yöntemlerinin kullanılmasını içerir. Hemşireler klinik ortamda en çok; hekim-hemşire iletişimi, sağlık sistemi ve kurum ve politikaları, hasta haklarının korunması, hasta bakımı ile ilgili yaklaşımların ekip üyeleri arasında farklılık göstermesi, görev tanımında belirsizlikler, malzeme ve personel eksikliği konularında etik karar vermekte sorun yaşamaktadırlar (24).

Cerrahi bakım alanlarında hemşireler; yapılan girişimler nedeni ile karmaşık ve beklenmedik bir anda ortaya çıkan ve etik karar verilmesi gereken durumlarla karşı karşıya gelebilmektedir. Sahada cerrahi hemşirelerinin karşılaştıkları etik sorunlar ise; sağlık ekip üyeleri arasında hasta bakımı açısından farklı yaklaşımlar bulunması, hasta haklarının korunması ve gözetilmesi, elektif ameliyathanelerin ertelenmek zorunda kalması, sınırlı kaynakların eşit paylaşılması, bilgilendirilmiş onam, terminal dönemdeki hasta bakımı, ameliyathanelerin karmaşık yapısı, cerrahi ekip üyelerinin davranışsal sorunları sayılabilir (25).

Hemşireler; pandemi ile birlikte birçok etik ikilem ile karşı karşıya kalmıştır. Hekimlerin yapması gereken uygulamaların hemşireye verilmesi, mesleki hiyerarşiye ve görev tanımına uygun olmayacak şekilde iş yoğunluğunun artması, hasta veya yakınlarının tedaviyi reddetmesi ve hayati risk bulunmasına rağmen taburculuk talebinde bulunulması gibi hemşirelere yönelik bir takım etik sorunlar ortaya çıkmaktadır (26). Hemşireler pandemide kaynakların adil dağıtım sürecinde de etik ikilem ile karşı karşıya kalmıştır. Hasta sayısının fazlalığına bağlı olarak kaynaklar yetersiz kalmış, kaynak yetersizliği mevcut

kaynağın kullanımında bazı hastaların öncelenmesine neden olmuştur. Bu hastaların kim olacağı önemli bir etik sorun olarak yaşanmıştır. Öncelikle cerrahi yoğun bakım ünitelerinde uluslararası standartlar belirlenmeli, solunum destek cihazlarının adil dağıtımı, yatak kapasitesinin etkin kullanımı konularında etik yaklaşımlar belirlenmelidir. Bu süreçte amaç; bireysel karar verme yükünü ortadan kaldırarak acil durumlarda verilen kararlarda tutarlılık sağlayabilmek, hemşirelerin yasal yükümlülükleri ile birlikte adil, eşit ve etik ilkelere bağlı kalabilmelerini sağlamaktır (27). Hemşirelerin bu yükümlülükleri; mesleki değerleri ve etik ilkeler temelinde etik karar vermeleri açısından önemlidir. Hastalara etkin bakım sağlamaya çalışırken verdikleri kararlarda kendilerini ve meslektaşlarının haklarını gözetebilmek adına sağlam dayanaklara ihtiyaç duymaktadırlar (28). Bu doğrultuda sağlık politikalarının etkinliği önem arz etmektedir. Uluslararası halk sağlığı politikaları ve etik kapsamında ele alınacak etik sorunlara yönelik neyin doğru olduğuna ilişkin farklı yaklaşımları temsil eden etik tartışmalar yaşanmaktadır (29).

Etik sorunlar karşısında etik karar verme, etik duyarlılığın gelişimine ve ahlaki kategorilerde eleştirel düşünme yetisine bağlanmaktadır. Pandemi sürecinde etik karar vermek; kararı verecek olan birim, var olan seçenekler, kurallar, zorluklar, tüm seçeneklerin olumlu ya da olumsuz sonuçlarını öngörebilmek gibi konuları içerir. Hemşireler, etik sorunların çözümünde kararsız kaldıklarında kurumların etik komitelerinin, tüm kaynakları ve sürecin

kapsadığı tüm çalışanlar ile iletişim halinde olmalıdır. Pandemi sürecinde yaşanan etik sorunlar için; literatürde birçok çalışmada hemşirelerin kendi sağlıkları ve ailelerinin sağlıkları için endişe duymalarına rağmen, mesleki risklerin farkında olarak görev bilinci ve özveri ile çalıştıklarını ortaya koymaktadır (30).

COVID-19 pandemisi gibi pandemiler sırasında ortaya çıkan temel sorunlardan biri, hemşirelerin kendilerini korumak için hasta bakımını reddetme olasılığıdır. Hemşirelerin de, hem kendi kişisel güvenlik ve esenliği hem de aileleri açısından kaçınılmaz olduğu durumlarda hastaya bakım vermeyi reddedebileceği bildirilmiştir (31-33). Bu tür bağlamlarda hemşirelerin kendilerini ve ailelerini koruma temel hakkı göz ardı edilemez veya reddedilemez. Öte yandan, hemşirelerin kişisel sonuçları ne olursa olsun hastaların bakımından profesyonel olarak sorumlu oldukları görüşü yadsınamaz. Bu nedenle, COVID-19 pandemisi gibi zamanlarda hemşireler, kendilerini korumak için hasta bakımı vermeyi reddetme veya sonuçlarını düşünmeksizin hasta bakımını sağlama konusunda etik ikilemele karşı karşıya kalabilirler (34,35).

Pandemi veya afetlerde sağlık hizmeti sunumunda hemşirelerin uyması gereken uygulama standartları ve etik ilkeler, mevcut yasa ve yönetmeliklerle belirlenir. Sağlık sektöründe çalışmak, hemşirelerin acil

durumlar ortaya çıkmadan önce etik sorumluluklarını, zorlu görevlerini, mesleki ve kişisel değerlerini düşünmelerini gerektirmektedir. Pandeminin etkilerini en aza indirebilmek, etik sorunlara yönelik en doğru adımları atabilmek için; COVID-19 pandemisine yönelik uluslararası düzeyde etik rehberler oluşturulması gerekir. Etik rehberler, bundan sonra yaşanabilecek pandemiler için yol gösterici olacaktır (37).

Sonuç

Tarihe baktığımızda çok sayıda savaş, afet ve pandemide olduğu gibi COVID-19 pandemisinde de hemşireler, toplum sağlık bakım hizmetlerinin verilmesinde kilit bir rolde görev almaktadırlar. COVID-19 salgını dünyadaki tüm ülkelerin sağlık sistemini etkilemiştir. Sağlık sistemine yön veren hemşireler bu süreçte hem fiziksel hem de psikolojik sorunlar yaşamakta, kritik kararlar verilen bu süreçte etik ikilemele karşı karşıya kalmaktadır. Cerrahi hemşireler; zarar vermeme-yararlılık, özerklik/ bireye saygı, mahremiyet ve sır saklama, adalet ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda mesleki rol ve sorumluluklarını yerine getirmelidir. Olumsuz etkileri en aza indirebilmek, etik sorunlara yönelik en doğru adımları atabilmek için; COVID-19 pandemisine yönelik uluslararası düzeyde etik rehberler oluşturulması gerekir. Etik rehberler, bundan sonra yaşanabilecek pandemiler için yol gösterici olacaktır. Hemşirelerin etik temelli bakım verebilmelerinde eğitimciler, araştırmacılar ve yöneticilerin işbirliği içinde çalışmaları, hastane

etik komitelerinin ve mesleki örgütlerin hemşireleri desteklemeleri önem taşımaktadır.

Kaynakça

1. Chen X, Tian J, Li G, Li G. Initiation Of A New Infection Control System For The COVID-19 Outbreak. *Lancet Infect Dis.* 2020; 20(4): 397-398.
2. Barlow NA, Hargreaves J, Gillibrand WP. Nurses' Contributions To The Resolution Of Ethical Dilemmas İn Practice. *Nurs Ethics.* 2018; 25(2): 230-242.
3. Metin ZG. COVID-19 Hastalığının Fizyopatolojisi ve Holistik Hemşirelik Yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi.* 2020; 7(1): 15-24.
4. Li X, Wang J, Zhang RX, Et Al. Psychological Status Among Anesthesiologists And Operating Room Nurses During The Outbreak Period Of COVID-19 İn Wuhan, China. *Front Psychiatry.* 2020; 11: 74-143.
5. Lin H, Wang X, Luo X, Qin Z. A Management Program For Preventing Occupational Blood-Borne Infectious Exposure Among Operating Room Nurses: An Application Of The PRECEDE-PROCEED Model. *J Int Med Res.* 2020; 48(1): 56-70.
6. Berger ZD, Evans NG, Phelan AL, Silverman RD. Covid-19: Control Measures Must Be Equitable And. *BMJ.* 2020: 1-2.
7. Alloubani A, Khater W, Zaheya LA, Almomani M, Alashram S. Nurses' Ethics İn The Care Of Patients During The COVID-19 Pandemic. *Front Med (Lausanne).* 2021; 7(8): 56-69.
8. Pappa S, Ntella V, Giannakas T, Giannakoulis VG, Papoutsis E, Katsaounou P. Prevalence Of Depression, Anxiety, And İnsomnia Among Healthcare Workers During The COVID-19 Pandemic: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Brain Behav Immun.* 2020; 88(1): 901-907.
9. Carmassi C, Foghi C, Dell'Oste V, Et Al. PTSD Symptoms İn Healthcare Workers Facing The Three Coronavirus Outbreaks: What Can We Expect After The COVID-19 Pandemic. *Psychiatry Res.* 2020; 29(2): 113-312.
10. Catania G, Zanini M, Hayter M, Et Al. Lessons From Italian Front-Line Nurses' Experiences During The COVID-19 Pandemic: A Qualitative Descriptive Study. *J Nurs Manag.* 2021; 29(3): 404-411.
11. Tan R, Yu T, Luo K, Et Al. Experiences Of Clinical First-Line Nurses Treating Patients With COVID-19: A Qualitative Study. *J Nurs Manag.* 2020; 28(6): 1381-1390.
12. Karataş S. Dünden Bugüne Psikiyatri Hemşireliği Ve Toplum Ruh Sağlığı Hizmetlerinin Sunumunda Yaşanan Etik Sorunlar. *Journal Of Medical Sciences.* 2020; 1(3): 34-38.
13. Tanrıkulu F, Gündoğdu H, Dikmen Y. Hemşirelik Biliminde Ahlaki Cesaretin Yeri. *Journal Of Life Long Nursing.* 2022; 3(1): 91-111.
14. Hemed. Hemşirelik Eğitim Derneği. *Hemed.* 11 25, 2020. Available At: <http://www.hemed.org.tr/>. Accessed 6 9, 2022.
15. Thd. <https://www.thder.org.tr/uploads/files/hemsire-brosur.pdf>. *Thd.* 12 01, 2019. <https://www.thder.org.tr/hemsireler-icin-etik-ilke-ve-sorumluluklar>. Accessed 05 17, 2022.
16. Baykara ZG, Eyüboğlu G. Covid-19 Pandemisinde Hemşirelik Bakımı. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi.* 2020; 1(1): 9-17.
17. Büken NÖ. COVID 19 Pandemisi ve Etik Konular. *Sağlık ve Toplum.* 2020; 1(1): 15-26.
18. Demirci AD, Oruc M, Kabukcuoğlu K. 'It Was Difficult, But Our Struggle To Touch Lives Gave Us Strength': The Experience Of Nurses Working On COVID-19 Wards. *J Clin Nurs.* 2021; 30(5-6): 732-741.
19. Palandöken EA. COVID-19 Pandemisi ve Hemşireler İçin Etik Sorunlar. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi.* 2020; 5(2): 139-142.
20. Çobanoğlu N. Bireysel, Profesyonel, Toplumsal, Bilimsel ve Siyasal Etiği Yeniden Sorgulatan COVID-19 Pandemisi. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi.* 2020; 25(1): 36-42.
21. Kök An. Covid-19 Salgınında Tıp Uygulamalarına Etik Bakış. *Türkiye Klinikleri.* 2020; 1(1): 65-70.
22. Malm H, May T, Francis LP, Omer SB, Salmon DA, Hood R. Ethics, Pandemics, And The Duty To Treat. *The American Journal Of Bioethics.* 2008; 8: 4-19.

23. Morley G, Grady C, Mccarthy J, Ulrich CM. Covid-19: Ethical Challenges For Nurses. *The Hasting Report*. 2020; 50(3): 35-39.
24. Özgönül Mİ, Kırca N, Bademli K. Hemşirelik Öğrencilerinin Etik Sorunlara Yaklaşım Durumlarının Belirlenmesi. *Tıp Eğitimi Dünyası*. 2020; 1(59): 18-28.
25. Leblebicioğlu H, Aktaş FN. Covid-19 Salgınıyla Mücadele: Yoğun Bakım Hemşireliği Meslek ve Kişisel Etik Perspektifi. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*. 2020; 24(1): 73-80.
26. Rainer J, Schneider JK, Lorenz RA. Ethical Dilemmas İn Nursing: An İntegrative Review. *J Clin Nurs*. 2018; 19(20): 3446-3461.
27. Demirbağ H, Hintistan S. COVID-19'un Klinik Yönetimi ve Hemşirelik. *COVID-19'un Klinik Yönetimi Ve Hemşirelik*. 2020; 9(2): 222-231.
28. Kiyat İ, Karaman S, Ataşen Gi, Kiyat ZE. Yeni Koronavirüs (Covid-19) İle Mücadelede Hemşireler. *Türk Hemşireler Derneği Dergisi*. 2020; 1(1): 81-90.
29. Arslankılıç Ç, Göl E. Covid- 19 Pandemisinin Cerrahi Hemşireliğine Etkileri. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*. 2020; 3(3): 167-170.
30. Baykara Z, Şahinoğlu S. Hemşirelikte Mesleki Özerklik Kavramının İncelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*. 2013; 16(3): 176-181.
31. Leider JP, Debruin D, Reynolds D, Koch A. Ethical Guidance For Disaster Response, Specifically Around Crisis Standards Of Care: A Systematic Review. *American Journal Of Public Health*. 2017; 107(9): 1-9.
32. Ataş H, Doğan Ç, Akgül M. Covid 19 Sürecinde Akut Cerrahi Hastasına Yaklaşım Nasıl Olmalıdır? *Medical Research Reports*. 2020; 3(1): 59-65.
33. Kunt MM, Karaca MA. COVID 19 Pandemisi ve Acil Servis Triyajı. *Anatolian Journal Of Emergency Medicine*. 2020; 3(3): 96-98.
34. İbrahimioğlu Ö. Son Dönem Yoğun Bakım Hastalarının Bakımında Etik Sorunlar ve Etik Yaklaşım. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*. 2017; 4(3): 216-220.
35. Gjerberg E, Forde R, Pedersen R, Bollig G. Ethical Challenges İn The Provision Of End-Of-Life Care İn Norwegian Nursing Homes. *Soc Sci Med*. 2010; 71(4): 677-684.
36. Okuroğlu G, Bahçecik N, Alpar ŞE. Felsefe ve Hemşirelik Etiği. *Kilikya Felsefe Dergisi*. 2014; 1(1): 53-61.
37. COVID-19 – Ethical Issues. A Guidance Note. *GOV.UK*. <https://www.gov.uk/guidance/pandemic-flu#ethical-framework>. Accessed 10 25, 2021.

Geliş Tarihi: 04.07.2022

Kabul Tarihi: 20.08.2022

¹Şişli Meslek Yüksekokulu e-posta: cigla.arslankilic@gmail.com Jel No: 0000-0003-2963-6363, 0000-0002-1592-9926